

UC 821

**INLEIDING TOT DE VOORNAAMSTE
MODERNE LITERATUREN**

Faculteit Letteren & Wijsbegeerte
Vakgroep Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap

INLEIDING TOT DE VOORNAAMSTE MODERNE LITERATUREN

Prof. Dr. Bart Keunen

2006 / ACADEMIA PRESS / GENT

Prof. Dr. Bart Keunen

Inleiding tot de voornaamste moderne literaturen

D / 2006 / 4804 / 95

Bestelnr: UC 821

© 2006, ACADEMIA PRESS / GENT

www.academiapress.be - info@academiapress.be

De uitgaven van Academia Press worden verdeeld door:

Wetenschappelijke Boekhandel

J. STORY-SCIENTIA bvba

Sint-Kwintensberg 87-89, 9000 Gent

Tel. (09)225.57.57; Fax (09)233.14.09

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, microfilm of welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Deel 1: Middeleeuwen (5de-15de eeuw)	1
Inleiding: Relevantie van de middeleeuwse literatuur	2
1. Periodisering	2
<i>Afbakening</i>	
<i>Overzicht evoluties</i>	
2. Cultuurhistorische context van de middeleeuwse literatuur	3
<i>De middeleeuwse eenheidscultuur</i>	
<i>Elementen van de middeleeuwse eenheidscultuur</i>	
<i>De middeleeuwse habitus</i>	
Hoofdstuk 1: Vroeg-middeleeuwse literatuur (5de-10de eeuw)	5
1. Cultuurhistorische context	5
1.1. Periode van verval	5
1.2. Latijnse literatuur	5
<i>Stijlvormen</i>	
<i>Patristiek (100-800)</i>	
1.3. Cultuurvormen buiten de eenheidscultuur	6
2. Oudgermaanse literatuur (700-1250)	7
2.1. Kenmerken van de oudgermaanse verhaalcultuur	7
<i>Datering</i>	
<i>Belang</i>	
<i>Overdrachtsvorm</i>	
<i>Stilistische kenmerken</i>	
<i>Thematische kenmerken</i>	
2.2. Schriftelijke documenten uit de oudgermaanse literatuur	8
<i>Beowulf-epos</i>	
<i>Hildebrandlied</i>	
<i>Nibelungenlied</i>	
<i>Oudscandinavische literatuur: Eddaliedereren, Skaldenpoëzie en Saga's</i>	
3. Karolingische Renaissance	10
3.1. Cultuurpolitiek ten tijde van Karel De Grote	10
<i>De ontwikkeling van de middeleeuwse eenheidscultuur</i>	
<i>Basis van de Karolingische Renaissance</i>	

3.2. Literatuur van de Karolingische Renaissance.....	10
<i>Carmina Barbara</i>	
<i>Chansons de geste</i>	
3.3. Kenmerken van de chansons de geste	11
<i>Overdrachtsvorm</i>	
<i>Thematische kenmerken</i>	
<i>Stilistische kenmerken</i>	
Hoofdstuk 2: Hoog-middeleeuwse literatuur (11de - 13de eeuw)	12
1. Cultuurhistorische context	12
1.1. Algemene schets	12
<i>Politieke situatie</i>	
<i>De rol van de economische heropleving</i>	
<i>De feodale sociale structuur</i>	
<i>De bloei van de middeleeuwse eenheidscultuur</i>	
<i>Gevolgen voor het literaire leven</i>	
1.2. Ontwikkelingen onder impuls van de clerus.....	13
1.3. Bloei van de aristocratische cultuur	14
1.4. Opkomst stadscultuur	14
2. Aristocratische literatuur	15
2.1. Kenmerken	15
<i>Betekenis van de hoofse literatuur</i>	
<i>Overdrachtsvormen: troubadours</i>	
<i>Thematische kenmerken</i>	
2.2. De hoofse ridderroman.....	17
<i>Thematiek</i>	
<i>Klassieke ridderroman</i>	
<i>Britse ridderroman</i>	
<i>Oosterse ridderroman</i>	
2.3. Troubadourslyriek	18
2.4. Dierenverhalen.....	18
3. Burgerlijke literatuur (12de eeuw e.v.)	18
3.1. Vagantenlyriek	18
<i>Vaganten</i>	
3.2. Burgerlijk kortproza	19
<i>Boerden</i>	
<i>Fabliaux</i>	

Hoofdstuk 3: Literatuur in de Late Middeleeuwen (13de-15de eeuw)	20
1. Cultuurhistorische context	20
1.1. Politieke situatie.....	20
1.2. Socio-culturele situatie.....	20
<i>De christelijke religie als fundament van de eenheidscultuur</i>	
<i>De feodale samenlevingsstructuur onder druk</i>	
<i>Veranderende smaakpatronen</i>	
2. Dante Alighieri als exponent van de middeleeuwse eenheidscultuur	22
2.1. Biografische gegevens.....	22
2.2. La Vita Nuova	23
2.3. Didactische werken	23
2.4. La Divina Commedia.....	24
<i>Betekenis</i>	
<i>Structuur en stijl</i>	
<i>Hoofdpijnen</i>	
<i>Evaluatie</i>	
3. Herfsttij der Middeleeuwen	27
3.1. De grens tussen Middeleeuwen en Renaissance	27
3.2. François Villon	28
3.3. De novelle als burgerlijk-stedelijk genre.....	28
<i>Kenmerken van de novelle</i>	
<i>Giovanni Boccaccio</i>	
<i>Geoffrey Chaucer</i>	
 Deel 2: Renaissance (14de-16de eeuw)	 31
Inleiding: Ontstaan en betekenis van de renaissance	32
1. Periodisering.....	32
2. Cultuurhistorische context	32
2.1. Historische veranderingen vanaf de 13de eeuw	32
2.2. Ontstaan van een nieuwe culturele habitus	34
<i>Het cultuurideaal van de stedelijke elites</i>	
<i>Herwaardering van de mentaliteit van de klassieken</i>	
<i>Burgerlijke vormen van religiositeit</i>	

3. Het humanisme	36
3.1. De rol van het humanisme in de Renaissance	36
<i>Vorbereitung</i>	
<i>Kenmerken van het Renaissance-humanisme</i>	
3.2. Humanistische idealen	37
3.3. Vertegenwoordigers	38
<i>Desiderius Erasmus (1469?-1536)</i>	
<i>Thomas More (Morus) (1478-1535)</i>	
<i>Michel de Montaigne (1533-1592)</i>	
Hoofdstuk 4: Kenmerken van de Renaissanceliteratuur.....	40
1. Kunstsociologische kenmerken	40
1.1. Statuut van de kunstenaar	40
1.2. Antropocentrisme	40
2. Thematische kenmerken.....	41
2.1. Subjectivisme: zintuiglijkheid en affect.....	41
<i>Francesco Petrarca (1304-1374)</i>	
<i>La Pléiade/ Pierre de Ronsard (1524-1584)</i>	
2.2. Gebruik van thema's uit de Oudheid	41
2.3. Existentiële thematiek.....	42
3. Stilistische kenmerken.....	42
3.1. Schoonheidscultus.....	42
3.2. Realisme.....	43
3.3. Respect voor de volkstaal	44
Hoofdstuk 5: Het Renaissancedrama (16de eeuw)	45
1. Cultuurhistorische achtergrond.....	45
Lope de Vega (1562-1635)	
2. William Shakespeare (1564-1616)	46
2.1. Biografische gegevens.....	46
2.2. Artistieke ontwikkeling	46
2.3. Renaissancistische kenmerken	47
Hoofdstuk 6: Het ontstaan van de moderne roman (16de eeuw)	48
1. Voorgeschiedenis van de roman.....	48
<i>De lotgevallen van de novelle</i>	

Amadische roman

Pastorale roman of herdersroman

Picareske roman

2. Cervantes (1547-1616)	50
2.1. Biografische gegevens.....	50
2.2. Don Quichote (1605, 1615)	50
2.3. Renaissancistische kenmerken	50
3. François Rabelais (ca. 1494-1553).....	51
3.1. Biografische gegevens.....	51
3.2. Gargantua et Pantagruel (1532, 1534, e.v.).....	51
3.3. Renaissancistische kenmerken	52

Deel 3: Maniërisme, Barok en Classicisme (16de-17de eeuw).....53

Hoofdstuk 7: Maniërisme en Barok (16de - 17de eeuw)54

1. Terminologie, situering en periodisering van maniërisme en barok.....	54
1.1. Terminologie.....	54
1.2. Periodisering	54
1.3. Situering ten opzichte van de Renaissance	55
2. Cultuurhistorische achtergrond	55
2.1. Culturele ontreddeering.....	55
2.2. Historische verklaring van het cultuurpessimisme	55
2.3. De rol van de Katholieke kerk.....	57
3. Kenmerken van maniërisme en barok.....	57
3.1. Kunstsociologische situatie	57
3.2. Thematische kenmerken.....	57
<i>Herleving van de christelijke inspiratie</i>	
<i>Pessimisme</i>	
<i>Vitalistische thema's</i>	
3.3. Stilistische kenmerken	58
4. Verschillen tussen maniërisme en barok.....	60
4.1. Verschillende doelgroep en smaakpatronen	60
4.2. Verschillende genrevoorkeuren.....	60
5. Vertegenwoordigers	61
5.1. Maniëristische poëzie.....	61

Gongora y Argote (1561-1627) & Giambattista Marino (1569-1625)

Marinisme en gongorisme (16de - begin 17de eeuw)

Metaphysical Poets: John Donne (1573-1631)

5.2. Gnomische vormen, brieven, maniëristische roman	61
<i>Maximes: François La Rochefoucauld (1613-1680)</i>	
<i>Briefliteratuur: Mme. De Sévigné (1626-1696)</i>	
<i>Maniëristische roman: Mme. de La Fayette</i>	
5.3. Het barokepos	62
John Milton (1608-1674)	
5.4. De barokke avonturenroman	63
5.5. Barokdrama	63
Calderon de la Barca (1600-1681)	
Joost Van den Vondel (1587-1679)	

Hoofdstuk 8: Het Classicisme (17de eeuw)

1. Inleiding	64
1.1. Periodisering en verspreiding	64
1.2. Cultuurhistorische context	64
<i>Politieke situatie</i>	
<i>Cultuursociologische situatie</i>	
<i>Kunstsociologische situatie</i>	
2. Kenmerken.....	66
2.1. La querelle des anciens et des modernes.....	66
2.2. Literaire kenmerken	67
<i>Rationaliteit, Discipline</i>	
<i>Regelpoëtica</i>	
<i>Taalzorg</i>	
3. Vertegenwoordigers	68
Pierre Corneille (1606-1684)	
Jean Racine (1639-1699)	
Molière (1622-1673)	

Deel 4: 18de-eeuwse literatuurstromingen

Hoofdstuk 9: Paradoxen van de 18de-eeuwse literatuur

1. Overzicht van de voornaamste tendensen in de 18de eeuw	72
1.1. De erfenis van de 17de eeuw	72

1.2. Vernieuwing in de 18de eeuw	73
2. Cultuursociologische situatie in de 18de eeuw.....	73
2.1. Crisis van het centrale gezag en verval van de classicistische hofcultuur	73
2.2. Opkomst burgerlijke cultuur in de 18de eeuw	73
<i>De burgerij als de nieuwe cultuurdraagster</i>	
<i>De stad als centrum van het cultuurleven</i>	
<i>Verandering in smaak: de Querelle des anciens et des modernes</i>	
<i>Verandering in smaak: architectuur en plastische kunsten</i>	
3. De rol en de sociale basis van de burgerlijke ideeën	75
<i>Verenigingen</i>	
<i>Nieuwe media</i>	
<i>De rol van de burgervrouw in de 18de eeuw</i>	
Hoofdstuk 10: Pseudoclassicisme en rococo	78
1. Zedenkomedies van het pseudoclassicisme	78
<i>Kenmerken</i>	
<i>The Restoration Comedy (comedy of manners)</i>	
<i>Comédie larmoyante</i>	
2. Rococoliteratuur (2de helft 18de eeuw)	79
2.1. Terminologie.....	79
2.2. Literaire kenmerken en vertegenwoordigers	79
<i>Thematisch</i>	
<i>Generisch</i>	
<i>Formeel</i>	
Hoofdstuk 11: De Verlichting.....	82
1. Inleiding.....	82
1.1. Ontstaan en betekenis van de Verlichting	82
1.2. Intellectuele pijlers van de Verlichting	82
<i>Filosofie</i>	
<i>Religie</i>	
<i>Ethiek</i>	
<i>Encyclopedieën en andere filosofische geschriften</i>	
Diderot (1713-1784) en D'Alembert (1717-1783)	
Voltaire (1694-1778)	
2. Vertegenwoordigers van het Verlichtingsdenken	86
2.1. Filosofisch geïnspireerde literatuur	86

Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781)	
Denis Diderot (1713-1784)	
Voltaire (1694-1778): <i>contes philosophiques</i>	
Alexander Pope (1688-1744)	
2.2. De burgerlijke zedenroman in Engeland.....	87
Daniel Defoe (ca. 1660-1731)	
Jonathan Swift (1667-1745)	
Henry Fielding (1707-1754)	
2.3. De sentimentele zedenroman	88
Samuel Richardson (1689-1761)	
Lawrence Sterne (1713-1768)	
Abbé Prevost (1697-1763)	
Hoofdstuk 12: Preromantiek.....	91
1. Inleiding.....	91
1.1. Situering van de preromantiek.....	91
1.2. Filosofische achtergrond van de preromantiek	91
Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)	
2. Kenmerken van de preromantische esthetica	92
2.1. Originaliteit van de literaire vormgeving.....	92
2.2. Thematische kenmerken.....	93
<i>Subjectieve emoties</i>	
Rousseau	
Sturm und Drang-beweging: Goethe (1749-1832)	
<i>Natuur</i>	
James Thomson (1700-1748)	
<i>Het bovennatuurlijke en angstaanjagende</i>	
Thomas Gray (1716-1771)	
Gothic Novel	
<i>Cultus van het ongerepte</i>	
Johann Gottfried von Herder (1744-1803)	
<i>Nostalgie naar het verleden</i>	
James MacPherson (1736-1796)	
Hoofdstuk 13: Neoclassicisme	96
1. Begrip en situering	96
2. Vertegenwoordigers	97
André Chenier (1762-1794)	
Friedrich Hölderlin (1770-1843)	

Deel 5: 19de-eeuwse literatuurstromingen	99
Inleiding	100
1. Continuïteit ten opzichte van de 18de eeuw.....	100
2. Cultuurhistorische context.....	100
<i>De Industriële Revolutie</i>	
<i>Culturele gevolgen</i>	
3. Kunstsociologische situatie: de autonomie van de kunstenaar.....	101
H. Murger, <i>Scènes de la (vie) bohème</i> (1851).	
Théophile Gautier (1811-1872)	
Walter Pater (1839-1894)	
Hoofdstuk 14: Romantiek	103
1. Literaire kenmerken.....	103
1.1. Kunstsociologische kenmerken.....	103
Wordsworth (1770-1850) en Coleridge (1772-1834)	
Lord Byron (1788-1824)	
1.2. Formele kenmerken.....	104
1.3. Individualistische thematiek.....	104
Goethe (1749-1832)/ Friedrich Schiller (1759-1805)/	
Heinrich von Kleist (1777-1811)/ Lord Byron/	
Heinrich Heine (1797-1856) / Lamartine (1790-1869)	
Percy Bysshe Shelley (1792-1822)	
John Keats (1795-1821)	
1.4. Irrationale motieven.....	106
<i>Ongeremde, passionele emotie</i>	
Percy Bysshe Shelley (1792-1822)	
Alfred de Musset (1810-1857)	
Novalis (1772-1801)	
<i>Escapistische motieven</i>	
Wordsworth/ William Blake (1757-1827)	
E.T.A. Hoffmann/ Edgar Allan Poe/ Stevenson/ Stoker	
Walter Scott (1771-1832)	
François René Chateaubriand (1768-1848)	
<i>Religieuze motieven</i>	
Blake (1757-1827)/ Coleridge/ Lamartine/ Goethe	

2. Realisme in het kader van de romantiek	109
Eugène Sue (1803-1857)	
Georges Sand (1804-1876)	
Victor Hugo (1802-1885)	
Stendhal (1783-1842)	
Honoré de Balzac (1799-1850)	
Hoofdstuk 15: Realisme en naturalisme	111
1. Inleiding	111
2. Cultuurhistorische context	112
3. Kenmerken van de realistische esthetica	112
3.1. Kenmerken van de realistische roman	112
3.2. Kenmerken van het realistische en naturalistische drama.....	113
4. Vertegenwoordigers van de realistische romankunst	114
4.1. De Franse realistische roman	114
Gustave Flaubert (1821-1880)	
Emile Zola (1840-1902)	
4.2. De Engelse realistische roman	115
Charles Dickens (1812-1870)	
William Makepeace Thackeray (1811-1863)	
Charlotte en Emily Brontë (1816-1855 - 1818-1848)	
George Eliot (1819-1880)	
4.3. De Russische realistische roman	116
Ivan Toergenjev (1818-1883)	
Lev Tolstoj (1828-1910)	
Fjodor Dostojevski (1821-1881)	
5. Vertegenwoordigers van het realistische en naturalistische drama.....	118
Henrik Ibsen (1828-1906)	
August Strindberg (1849-1912)	
Gerhart Hauptmann (1862-1946)	
Herman Heijermans (1864-1924)	
Hoofdstuk 16: Symbolisme en estheticisme	120
1. Kenmerken	120
<i>Formele kenmerken</i>	
<i>Thematische kenmerken</i>	

2. Voorlopers van het symbolisme	121
Charles Baudelaire (1821-1867)	
Paul Verlaine (1844-1896)	
Stéphane Mallarmé (1842-1898)	
3. De symbolisten.....	123
3.1. De symbolistische beweging	123
Jean Moréas (1856-1910)	
Gustave Kahn (1859-1936)	
Emile Verhaeren (1855-1916)	
Maurice Maeterlinck (1862-1949)	
3.2. Symbolistische dichters	123
Paul Valéry (1871-1945)	
Rainer Maria Rilke (1875-1926)	
William Butler Yeats (1865-1939)	
3.3. Symbolistisch Theater	125
Maurice Maeterlinck (1862-1949)	
<i>Andere vormen van symbolistisch theater</i>	
Oscar Wilde (1856-1900)	
Arthur Schnitzler (1862-1931)	
Anton Tsjechov (1860-1904)	
3.4. Hyper-estheticisme in het symbolistische proza	126
Joris-Karl Huysmans (1848-1907)	
Oscar Wilde (1854-1900)	
Georges Rodenbach (1855-1898)	
Gabriele D'annunzio (1863-1938)	
Deel 6: Literaire ontwikkelingen in de 20ste eeuw	127
Hoofdstuk 17: De historische avant-gardebewegingen (ca. 1910-ca.1930)	128
1. Cultuurhistorische context en periodisering	128
1.1. Cultuurhistorische context	128
1.2. Terminologie.....	128
1.3. Periodisering	128
2. Kenmerken	129
2.1. Kunstsociologische kenmerken.....	129
2.2. Artistieke kenmerken.....	129

3. Futurisme	130
<i>Thematische kenmerken</i>	
<i>Formele kenmerken</i>	
Filippo Marinetti (1876-1944)	
Vladimir Majakovski (1893-1930)	
4. Expressionisme.....	131
<i>Ontstaan</i>	
<i>Formele kenmerken</i>	
<i>Thematische kenmerken</i>	
Georg Trakl (1887-1914)	
Georg Heym (1887-1912)	
Gottfried Benn (1886-1956)	
Paul Van Ostaïjen (1896-1928)	
Blaise Cendrars (1887-1961)	
5. Dadaïsme	132
<i>Ontstaan</i>	
Tristan Tzara (1887-1963)	
<i>Kenmerken</i>	
6. Surrealisme	133
<i>Ontstaan</i>	
André Breton (1896-1966)	
<i>Kenmerken</i>	
Louis Aragon (1897-1982)	
Paul Eluard (1895-1952)	
Hoofdstuk 18: Ontwikkelingstendensen in de 20ste eeuwse roman	136
1. Neo-romantische stromingen in de 20ste-eeuwse roman	136
2. Neo-realisme in de 20ste-eeuwse roman: psychologisch realisme	137
Henry James (1843-1916)	
3. De modernistische roman.....	138
3.1. Thematische vernieuwing.....	138
Thomas Stearns Eliot (1888-1965)	
William Faulkner (1897-1962)	
Robert Musil (1880-1942)	
Franz Kafka (1883-1924)	
Marcel Proust (1871-1922)	
Virginia Woolf (1882-1941)	

James Joyce (1882-1941)	
3.2. Formele experimenten	140
Alfred Döblin (1878-1957)	
John Dos Passos (1896-1970)	
4. De postmodernistische roman	141
Hoofdstuk 19: Ontwikkelingstendensen in het 20ste-eeuwse theater	142
1. Modernisering van het antieke drama	142
2. Realistisch-naturalistisch theater	142
2.1. Realisme in het Engelse theater.....	142
George Bernard Shaw (1856-1950)	
Angry Young Men	
2.2. Verenigde Staten	143
Eugene O'Neill (1888-1953)	
Arthur Miller (1915-)	
Edward Albee (1928-)	
3. Avant-gardetheater	143
3.1. Expressionistisch theater	144
Georg Kaiser (1878-1945), Ernst Toller (1893-1939)	
Bertolt Brecht (1898-1956)	
3.2. Surrealistisch theater	147
Antonin Artaud (1896-1948)	
Federico García Lorca (1898-1936)	
3.3. Modernistisch (existentialistisch geïnspireerd) theater	148
Luigi Pirandello (1867-1936)	
Jean-Paul Sartre (1905-1980)	
Samuel Beckett (1906-1989)	
3.4. Andere vormen van avant-gardetheater.....	148

DEEL 1

Literatuur in de Middeleeuwen

(5de-15de eeuw)

INLEIDING

Relevantie van de middeleeuwse literatuur

1. Periodisering

Afbakening

De Middeleeuwen worden traditioneel ingedeeld in drie periodes: de vroege Middeleeuwen (vanaf de val van het Romeinse rijk in 476 tot aan het einde van het millennium), de hoge Middeleeuwen (11de eeuw - midden 13de eeuw) en de late Middeleeuwen (einde 13de tot en met de 15de eeuw). De markeringsdata voor het begin en het einde van de Middeleeuwen (boekdrukkunst: ca 1450, val van Constantinopel: 1453, Columbus: 1492, Luther: 1519) zijn echter niet volledig van toepassing voor een literatuurhistorisch overzicht, vermits de culturele ontwikkeling niet naadloos aansluit bij de politieke geschiedenis. Niettemin zal de globale structuur van dit hoofdstuk de traditionele driedeling volgen, maar met enkele wijzigingen. De belangrijkste 'etappes' van de literaire ontwikkeling zullen daarbij worden geaccentueerd.

Overzicht evoluties

In de vroege Middeleeuwen, van de inval van de Germaanse volkeren in het Romeinse Rijk tot omstreeks de bloeiperiode van de feodaliteit (5de eeuw tot het einde van de 10de eeuw), kent de literatuur haar eerste bloeiperiode sinds het verval van het Romeinse rijk.

- Aanvankelijk is er weinig culturele productie
 - in het Latijn: vooral filosofische en religieuze teksten (geschreven door de clerus)
 - in de volkstaal: vooral orale overlevering
- Een eerste teken van een nieuwe culturele conditie is de "Karolingische Renaissance" — een cultuur gekenmerkt door een heropflakking van de waarden van de klassieke Oudheid, en door een sterke oriëntatie naar christelijke waarden. Karel De Grote stimuleert het onderwijs en voert een echte cultuurpolitiek (wou het oude Rome laten herleven en een cultureel imago creëren dat paste bij zijn status)
 - Eerste schaarse vormen van 'moderne literatuur'
 - Moderne literaturen vs. Latijnse literatuur

Culturele en sociale ontwikkelingen (zoals de gevolgen van de kruistochten, de verstedelijking, de uitbouw van het feodale sociale bestel, het ontstaan van het universitaire onderwijs) kenmerken het begin van een nieuwe literaire periode, de Hoge Middeleeuwen (11de eeuw

tot het midden van de 13de eeuw).

- Vanaf de 12de eeuw kan men spreken van een bloeiperiode van het literaire leven: er ontstaan nieuwe genres, nieuwe thema's; en dat alles in de volkstaal.
- Naast een verfijnde aristocratische cultuur vindt men in de stedelijke cultuur de eerste tekenen van het burgerlijke waardepatroon.

De late Middeleeuwen (13de-14de eeuw) staan enerzijds in het teken van "het herfsttij der Middeleeuwen" (Huizinga) en leiden in zekere zin de Renaissance in. Niettemin staan de late Middeleeuwen nog sterk onder invloed van de middeleeuwse eenheidscultuur.

- Het laat-middeleeuwse werk van Dante geldt als culminatiepunt van de middeleeuwse cultuur.
- In de (vooral Italiaanse) steden manifesteert zich een nieuwe mentaliteit die de brug zal slaan naar de Renaissance.
- Andere laat-middeleeuwse literatuurvormen wijken zozeer af van het middeleeuwse cultuurpatroon dat zij onder de noemer 'Renaissance' (deel 2) zullen worden besproken.

2. Cultuurhistorische context van de middeleeuwse literatuur

De middeleeuwse eenheidscultuur

De literatuur uit de middeleeuwse periode wordt besproken vanuit een breder cultuurhistorisch perspectief. Centraal gegeven is het culturele proces dat resulteert in een middeleeuwse eenheidscultuur.

- De "goddelijke orde" op religieus, wetenschappelijk en sociaal vlak
- het boek van God
- het boek der natuur
- de stratificatie in clerus, aristocratie en boeren

Elementen van de middeleeuwse eenheidscultuur

De elementen waaruit de middeleeuwse eenheidscultuur ontstond zijn erg divers: overblijfselen van de oude Keltische cultuur, nieuwe beschavingsvormen van vooral de Germaanse en in mindere mate de Slavische bevolkingsgroepen, de Joods-christelijke levensbeschouwing en de restanten van de antieke cultuur. De middeleeuwse cultuur vermengt de genoemde elementen en poogt ze te integreren. Het middeleeuwse cultuurpatroon wordt geleidelijk opgebouwd vanaf de 9de eeuw (Karel de Grote) en manifesteert zich het duidelijkst op het einde van de hoge Middeleeuwen, meer bepaald in het Frankrijk van de 12de eeuw. De gotische bouwkunst, de scholastieke wijsbegeerte en het ridderideaal wijzen op een gemeenschappelijke manier van denken en handelen. De literatuur van Dante geldt als de ultieme synthese van die middeleeuwse habitus.

De middeleeuwse habitus

De eenheidscultuur baseert zich op een zekere conformiteit in denken en handelen. Het middeleeuwse subject groeit op met voorstellingen en gedragsregels die als vanzelfsprekend worden ervaren. In navolging van de Duitse kunsthistoricus Erwin Panofsky kan men dit geheel van 'culturele vaardigheden' omschrijven als de middeleeuwse 'habitus'. Het individuele gedrag en de individuele voorstelling lijken te worden 'gestuurd' door algemene patronen die gelden voor de hele middeleeuwse samenleving. 'Habitus' duidt dus op het collectieve aspect van de individuele cultuuruitingen.

De culturele eenheid die in de Middeleeuwen wordt bereikt, speelt in het verdere verloop van de cultuurgeschiedenis een belangrijke rol: het middeleeuwse wereldbeeld fungeert als referentiepunt. Om nieuwe cultuurprojecten te formuleren transformeert men of zet men zich af tegen dit cultuurpatroon. Zo kan men het begin van de literatuur van de Renaissance begrijpen als het moment waarop de middeleeuwse habitus in twijfel wordt getrokken.

HOOFDSTUK 1

Vroeg-middeleeuwse literatuur

(5de-10de eeuw)

1. Cultuurhistorische context

1.1. *Periode van verval*

Met uitzondering van de Latijnse literatuur en de niet-Westerse literatuur (par. 1.2. en par. 1.3.) moet men vaststellen dat het culturele en literaire leven na het verdwijnen van de mediterrane cultuur — in de 5de eeuw — een diepe inzinking kent. De vroege Middeleeuwen zijn een periode van invasies (door Germaanse stammen, Vikingen, Steppenvolkeren, Saracenen). De 9de eeuw vormt een cultureel hoogstaand intermezzo; in de periode van de Karolingische Renaissance (par.3) kent de Westerse cultuur een eerste heropbloei.

In lokale Oudgermaanse gemeenschappen is er ondanks de constante oorlogsdreiging een rijke cultuurproductie (par. 2). De Oudgermaanse cultuurvormen wijken af van de algemene tendens van de Westerse cultuurgeschiedenis, maar spelen niettemin nog een belangrijke rol, omdat zij met hun niet-christelijke inspiratie de dominante cultuurvormen sterk hebben beïnvloed. Vermits West-Europa sinds de 7de en 8ste eeuw en Noord-Europa sinds de 10de eeuw werden gekerstend, vermengde de overlevering zich echter geleidelijk met christelijke elementen.

1.2. *Latijnse literatuur*

Stijlvormen

De kunstontwikkeling volgt aanvankelijk de Romeinse tradities, maar die tendens wordt geleidelijk verdrongen door de pogingen van de Kerk om eigen (niet-heidense en Latijnse) cultuurvormen te ontwerpen. Twee belangrijke stilistische kenmerken bepalen de vroeg-middeleeuwse Latijnse literatuur:

- episch-illustratieve stijl, vooral ten dienste van propagandadoeleinden: verhalen uit de bijbelse geschiedenis, hagiografieën.
- symbolisch-allegorische stijl: men streeft niet meer naar een realistische afbeelding, maar wel naar de bezwering en de geestelijke tegenwoordigheid van het heilige wezen waardoor ieder detail van de voorstelling veranderd wordt in de geheimschrifttekens van de

heilsleer. De artistieke voorstellingswereld wordt beschouwd als de weerspiegeling van Gods schepping, als een weergave van 'het boek van God'.

Patristiek (100-800)

De cultuurdragers van de eerste eeuwen van de Middeleeuwen zijn de geestelijke autoriteiten van de Kerk, de zogenaamde kerkvaders. Nog tijdens de laatste eeuwen van het Romeinse imperium, maar vooral in de 4de eeuw, ontwikkelden de kerkvaders een christelijk wereldbeeld met behulp van in het Latijn geschreven traktaten omtrent filosofische en theologische kwesties. Men noemt hen, wegens de pogingen het christelijke wereldbeeld te legitimeren, apologeten. De traditie die in het spoor van de kerkvaders ontstaat, is de patristiek.

De geschriften van de kerkvaders betekenen een breuk met de laat-Romeinse beschaving. Laatstgenoemde besteedt aandacht aan zinnelijk genot, aan de harmonie van lichaam en geest,... terwijl de kerkvaders veeleer een ascetische geloofsijver prediken. Wereldse genoegens worden ervaren als een gevaar voor het christelijk ideaal.

Enkele belangrijke vertegenwoordigers uit de 2de eeuw na Christus zijn o.m. Justinus de martelaar en Tertullianus. Na het edict van Milaan (313: Keizer Constantinus verleent godsdienstvrijheid) kent de christelijke geloofsleer een grote bloei, met figuren als Hieronymus (*Vulgata, De viris illustribus*) en Aurelius Augustinus (345-430) (*De Civitate Dei, Confessiones, De doctrina christiana*).

Vanaf de 5de tot de 9de eeuw vallen er geen vernieuwende denkers te signaleren. Voor de verspreiding van de christelijke levensbeschouwing is enkel het werk van de zogenaamde Compilatoren (Beda, Boëthius, Alcuinus) van belang.

In de 9de eeuw kent de filosofische ontwikkeling nieuwe impulsen; men spreekt daarom van een nieuwe traditie, met name de scholastiek. Die traditie kent in de hoge Middeleeuwen haar hoogtepunt tijdens de "humanistische renaissance van de 12de eeuw" en in de 13de eeuw (met figuren als Albertus Magnus en Thomas van Aquino).

1.3. Cultuurvormen buiten de eenheidscultuur

- Gelijktijdig met de vorming van een West-Europese christelijke eenheidscultuur werd het Slavische Oosten door de oud-christelijke cultuur van het Oost-Romeinse rijk (Byzantium) bepaald. De Slavische wereld is echter tot in de 18de eeuw een perifeer element gebleven in de westelijke cultuur.
- Ook de Arabische en Joodse wereld ontwikkelden een hoogstaande cultuur die de West-Europese cultuur zou beïnvloeden via Spanje. Gedurende 7 eeuwen leefden Joden en Arabieren in Spanje onder Moors gezag vreedzaam naast elkaar. In de 10de eeuw was

het Moorse Spanje uitgegroeid tot het welvarendste en meest gecultiveerde land in West-Europa met grote steden en cultuurcentra als Cordoba, Granada en Toledo. Aan de hogescholen onderwezen in een geest van tolerantie christelijke, joodse en islamitische geleerden.

Zowel de Arabische filosofie (Avicenna, Averroës) als de joods-sefardische filosofie (Maimonides, *Kabbala*; *Sefarad*= Hebreeuwse naam voor Spanje) waren gekenmerkt door het streven om de eigen godsdienstleer te verbinden met gedachten van de Griekse filosofie. Deze Arabisch-Joodse filosofie werd de weg waarlangs een groot deel van het erfgoed van de Griekse wetenschap en filosofie (in het bijzonder Aristoteles) voor het eerst de christelijke filosofie zou bereiken in de late Middeleeuwen. Die kosmopolitische cultuur ging ten onder door de strijd van christelijke legerscharen die de Moorse vestingen ten val brachten en de Inquisitie die vanaf 1478 ook de sefardische joden als kettters vervolgde en in de diaspora dreef.

2. Oudgermaanse literatuur (700-1250)

2.1. Kenmerken van de Oudgermaanse verhaalcultuur

Datering

De Oudgermaanse heldenverhalen werden mondeling overgeleverd in de periode tussen 700 en 1250; daarna worden zij vervangen door 'modernere' (hoog-middeleeuwse) heldenverhalen. De meeste documenten (opgetekend door monniken) dateren uit het tweede millennium (vooral de 13de eeuw).

De verhaalstof is in sommige gevallen ouder dan de 8ste eeuw (enkele verhalen gaan terug op de tijd van de grote volksverhuizingen)

Belang

Vermits West-Europa sinds de 7de en 8ste eeuw werden gekerstend (voor Scandinavië: 10de eeuw), is de overlevering geleidelijk vermengd met christelijke elementen. Niettemin wijken de heldenverhalen af van de algemene tendens van de middeleeuwse eenheidscultuur. De Oudgermaanse heldenverhalen geven een goed beeld van de Germaanse cultuur tijdens de vroege Middeleeuwen.

De Oudgermaanse verhalen leven voort in de Karolingische Renaissance, maar ook nog later (de ridderroman van de 12de eeuw).

Overdrachtvorm

orale literatuur

voorgedragen door militaire dichters (skopen genoemd in West-Europa, skalden in Scandinavië) bij feestelijke gelegenheden.

Stilistische kenmerken

verhalen op rijm
 eenvoudig, functioneel rijm
 latere, schriftelijke versies: verfijndere stijl

Thematische kenmerken

heldenverhalen met een vast narratief schema
 legitimatie van het gezag van de vorst
 christelijke elementen
 complex geheel van verhaallijnen
 allusies op stammentwisten en ruzies tussen personen

2.2. Schriftelijke documenten uit de Oudgermaanse literatuur

Enkele documenten uit de vroege Middeleeuwen werden bewaard dankzij de interventie van monniken:

Beowulf-epos

- verhaalstof uit de tijd van de volksverhuizingen, aangepast in de 6de-8ste eeuw, opgetekend in de 10de eeuw (maar er is sprake van een geschreven tekst uit de 8ste eeuw die verloren is gegaan).
- de cultuursfeer van de Angelen en Saksen die sinds de 5de eeuw de Britse eilanden bevolkten, werd bewaard, maar door de scribe aangevuld met christelijk motieven.
- stilistische kenmerken: verfijnde poëtische techniek; geschreven in allitererende accentverzen; aristocratisch en elegisch van toon.

Hildebrandlied

- gaat terug op een heldendicht uit de tijd van de volksverhuizingen
- fragmentarische overblijfselen uit de periode ca. 800 (manuscripten van Fulda, Hessen)
- stilistisch kenmerk: stafrijm op basis van accentverzen

Nibelungenlied

- 31 fragmenten bleven bewaard, maar slechts een negental beschouwt men als volledig. De tekstfragmenten stammen grotendeels uit de 13de-14de eeuw, maar de basis ervoor ligt in de orale overlevering (die vaak teruggaat tot de tijd van de grote volksverhuizingen)
- de Ilias van de Germaanse volkeren: verenigt vergeten Germaanse mythes en legendes over historische personages in een nationalistisch getint gedicht. Vandaar dat het lied populair was gedurende de hele Middeleeuwen en dat het in de romantiek (cf. Wagner) opnieuw actualiteitswaarde kreeg.

- thematisch: tragedie over de rol van het noodlot, over de onophoudelijke strijd tussen de krachten van het goede en het kwade, over de vergelding van immorele daden

Oudscandinavische literatuur

- mondeling overgeleverd in de periode tussen 700 en 1250; bloeitijd tussen 800 en 1100; opgetekend (door monniken) in 13de eeuw.
- voornaamste bron van kennis over de Oudgermaanse cultuur en literatuur. Teksten die geest en stijl van de Oudgermaanse goden- en heldenverhalen (liederen en verhalen) zeer goed bewaard hebben.
- verschillende genres bleven bewaard: liederen, poëzie, proza

a. Eddalieder: 29 liederen over helden en goden

- inhoud varieert naargelang van het tijdperk:

- * heldenliederen (vóór 1000)
- * godenliederen (10de en 11de eeuw)
- * gedichten met christelijk inspiratie (na de 11de eeuw)

- vorm:

- * eenvoudige versvorm en stijl
- * structuur wordt bepaald door het alliteratievers (4 heffingen), aangewend in rapporterende beschrijvingen en dialogen.
- * typisch stijlprocédé: "kenning" (of metaforische perifrased)

b. Skaldenpoëzie (genoemd naar de skalden, cf. supra)

- te situeren tussen de 9de en de 12de eeuw.
- stilistisch nog verfijnder dan de Eddalieder: gebruik van binnenrijm; 8-regelige strofen; duidelijk metrisch schema (6 syllabische verzen met drie accenten).
- deze poëzie beïnvloedde de thematiek van de preromantische literatuur (cf. infra).

c. Saga's

- **prozavorm** uit IJsland (veroverd in de 9de eeuw door Noorse volkeren).
- drie groepen: Familiesaga's, koningssaga's en (over mythologische of legendarische figuren) Fornaldarsaga's.
- voorbeelden: *Egils saga*, *Skala Grimm Sonar*

3. Karolingische Renaissance

3.1. Cultuurpolitiek ten tijde van Karel De Grote

De ontwikkeling van de middeleeuwse eenheidscultuur

Ten tijde van Karel De Grote worden de eerste stappen gezet in de richting van de middeleeuwse eenheidscultuur. Drie factoren kunnen die ontwikkeling verklaren:

- De verplaatsing van het zwaartepunt van de Westerse beschaving: niet langer het Zuiden (de bakermat van de mediterrane cultuur van de Oudheid en van het vroege christendom) maar het Noorden (gebied tussen Loire en Weser) is de dynamische kracht in Europa.
- De theocratische en cultuurpolitieke ingrepen van Karel De Grote (768-814; tot keizer gekroond in 800). Het politieke en ook culturele leven oriënteert zich naar de christelijke levensbeschouwing; Karel de Grote ontwerpt een theocratisch politiek systeem dat de 'heidense' levensbeschouwing van de Germaanse cultuur zal vervangen.
- De herleving van het culturele leven in de Karolingische Renaissance. Onder impuls van Karel de Grote krijgt ook het culturele leven nieuwe mogelijkheden.

Basis van de Karolingische cultuur: de cultuurpolitiek van Karel De Grote

Karel de Grotos cultuurpolitiek onderscheidt zich van die van de vier voorgaande eeuwen doordat het een coherent programma vormt. Zijn programma baseert zich op:

- Het antieke cultuurideaal (keizer als erfgenaam van Rome) geldt als voorbeeld. Enkele ingrepen dragen daartoe bij:
 - supranationale taal (Latijn)
 - herstel van de esthetica van de oudheid
- centralistische politiek die zich organiseert naar het voorbeeld van het Romeinse rijk
 - hofambtenaren
 - kerkelijke opvoedings- en organisatievormen (kloosterscholen, abdijen)
- De christelijke levensbeschouwing (die als overkoepelend waardesysteem wordt ingevoerd)
- Een nieuwe sociale stratificatie krijgt vorm: de driedeling van ridderschap (aristocratie), geestelijkheid (clerus) en boerenstand. Die sociale stratificatie breekt met de Germaanse samenlevingsstructuur (stamverbanden) en laat zich gevoelen tot na de Middeleeuwen (het hoofse ridderideaal bijv. vindt hier zijn oorsprong; cf. infra).

3.2. Literatuur van de Karolingische Renaissance

Carmina Barbara

- Karel de Grote laat de oude (mondeling overgeleverde) Oudgermaanse epen ('barbaarse gezangen' of *Carmina Barbara*) te boek stellen door monniken.

- daarnaast laat hij aanpassingen in christelijk zin aanbrengen (ondanks die aanpassingen werden zij later toch vernietigd wegens hun heidense wortels).

Chansons de geste

- vert.: liederen over heldendaden (ook heldenepos genoemd)
- centrale figuren: Karel de Grote en diens omgeving (vandaar de benaming Frankische romans of Karelromans)
- de Karolingische thematiek leeft voort na de 9de eeuw (bijv. *Karel ende Elegast*, 13de eeuw). Vaak kent men de Chansons de geste via latere hoog-middeleeuwse versies.

Chanson de Roland

- oudste schriftelijke versie: 11de eeuw
- verhaalstof: strijd tegen Saracenen (Bataille de Roncevaux, 778) door Karel de Grote en zijn baronnen (Ganelon, diplomaat onder Karel de Grote en diens stiefzoon Roeland)
- Thematiek: feodale geest (trouw aan de heer), strijdlust of heldenmoed, geloof.

3.3. Kenmerken van de chansons de geste

Overdrachtsvorm

- verspreiding via mondelinge overlevering
- verhalen worden gezongen door (tussen aristocratische centra rondtrekkende) jongleurs (met rudimentaire instrumentale begeleiding)
- jongleurs zijn (itt de Oudgermaanse dichters) beroepsdichters (cf. in de Noordgermaanse wereld: skalden; in de Zuidgermaanse wereld: Skopen)
- het publiek van deze heldenliederen is ook en misschien wel in eerste instantie het 'gewone volk'.

Thematische kenmerken

- lofliederen bevestigen de feodale geest (trouw aan de heer)
- heldenliederen (die legendarisch geworden heldendaden van meestal historische figuren bezingen) cultiveren strijdlust en heldenmoed, maar ook de christelijke inslag van de heldendaden
- de lof- en heldenliederen uit de Karolingische Renaissance hebben een duidelijke ideologische (propagandistische) functie
 - verheerlijken van de heersende klasse
 - bestendigen van de bestaande (nieuwe) maatschappelijke orde
 - uitdragen van christendom

Stilistische kenmerken

Verzen: decasyllaben die sterk variëren in lengte.

HOOFDSTUK 2

Hoog-middeleeuwse literatuur

(11de-13de eeuw)

1. Cultuurhistorische context

1.1. Algemene schets

Politieke situatie

Kenmerkend voor de periode die men in de algemene geschiedschrijving 'hoge Middeleeuwen' noemt, zijn de volgende politieke factoren: de kerkhervormingen onder impuls van de abdij van Cluny (10de-11de eeuw); de kruistochten (vanaf 11de eeuw); de conflicten tussen de keizer van het Duitse Rijk (Heilig Roomse Rijk der Duitse Naties) en het pauselijke gezag (investituurstrijd in de 11de eeuw, de strijd tussen Welfen en de Hohenstaufendynastie in de 12de eeuw); de uitbouw van de Franse natie (12de eeuw, voltooid in de loop van de 13de eeuw).

De rol van de economische heropleving

"In de elfde eeuw werkten de volksstammen van West-Europa zich langzaam uit het barbarendom omhoog. Ze bevrijdden zich van de honger en deden, de een na de ander, hun intrede in de geschiedenis en een gestadige vooruitgang. (...) In de duisternis van de tiende eeuw kwam er, lijkt het, vanuit de grote kloosterdomeinen een aarzelende vooruitgang in landbouwtechnieken op gang, die ongehinderd kon doorzetten. (...) Deze agrarische bloei heeft in de historische documenten geen directe sporen achtergelaten, maar is aan talloze aanwijzingen af te lezen; op haar berust heel de culturele vooruitgang van de elfde eeuw." (Georges Duby, *De Kathedralenbouwers*, 1976: 12,13)

De feodale sociale structuur

De sociale structuur die reeds ten tijde van Karel De Grote bestond — de driedeling van clerus, aristocratie en landbouwers — neemt haar definitieve vorm aan en fungeert vanaf de 11de eeuw als structuur voor de culturele ontwikkeling.

- Aan de clerus dankt men vooral de bloei van onderwijs en plastische kunsten
- In de kringen van de aristocratie vormt zich de ridderscultuur
- Tegelijk dient zich een nieuwe sociale groep aan: de stedelijke burgerij

De bloei van de middeleeuwse eenheidscultuur

De ontwikkelingen binnen de religieuze instituties en binnen de ridderscultuur dragen bij tot de totstandkoming van een uniform voorstellings- en handelingspatroon. De stabiele eenheidscultuur in de Franse 12de eeuw vormt zowel een nieuwe renaissance van het klassieke cultuurideaal als het hoogtepunt van de christelijk-middeleeuwse levenshouding. De middeleeuwse habitus (het geheel van waarnemings-, gedrags- en voorstellingsschema's waarvan in de inleiding sprake was) krijgt haar definitieve gestalte.

De hoog-middeleeuwse literatuur moet in het kader van deze culturele ontwikkeling worden begrepen.

Gevolgen voor het literaire leven

Voor de ontwikkeling van de moderne literaturen (literatuur in de volkstaal) is de ontwikkeling van de ridderscultuur (die vanaf de 2de helft van de 12de eeuw vaste vorm krijgt) en van de aristocratische gedragscode het belangrijkste contextuele gegeven. Het literaire leven staat tijdens de Hoge Middeleeuwen in het teken van de gedragscode van clerus en (vooral) aristocratie.

De ridderstand ontwikkelt een eigen cultuur — een hofcultuur of hoofse cultuur — die sterk afwijkt van de leefwereld die men in de spiritualistische Latijnse literatuur terugvindt. De wereldse inhoud van de ridderroman bijv. staat in sterk contrast met de ascetische levensstijl van de intellectuele elite tijdens de Vroege Middeleeuwen (de clerus). Hoewel in de aristocratische cultuurvormen de christelijke invloed dominant blijft, ondergaat de christelijke inspiratie van de cultuur enkele opvallende wijzigingen. (cf. thematische kenmerken)

- Let wel: in de marge van die dominante ridderscultuur ontwikkelt zich in kringen van de burgerij een belangrijke stedelijke literatuur waarin die gedragscode minder prominent aanwezig is.

1.2. Ontwikkelingen onder impuls van de clerus

- Invloed van clerus op aristocratie
- De Renaissance van de 12de eeuw
 - universitair onderwijs
 - bloei van de filosofie
 - > ontwikkeling van de scholastiek in de loop van de 12de eeuw (begin 13de eeuw: Albertus Magnus; voortgezet in de tweede helft 13de eeuw met Thomas van Aquino).
 - > door de kruistochten (meer bepaald de bezetting van Constantinopel in 1204) en door intense contacten met Arabische en Joodse filosofen in Spanje vinden de Griekse en Arabische filosofie hun plaats in de Westerse wijsbegeerte. In de vroege Middeleeuwen baseerde men zich enkel op teksten van Plato; nu wordt het (meer op empirie en op argumentatieleer gerichte) denken van Aristoteles de basis van

de filosofische reflectie.

- De clerus verleent haar steun aan de aristocratische literatuur omdat zij die begreep als een reactie op de nieuwe culturele uitdaging — de opkomst van de burgerij in de middeleeuwse steden. De aristocratische literatuur fungeerde als dam tegen de toenemende verburgerlijking en secularisering.

1.3. Bloei van de aristocratische cultuur

De belangrijkste ontwikkeling in de Europese samenleving is het toenemend belang van de ridderklasse en van de aristocratische gedragscode. Het ridderschap kent een uitzonderlijke bloeiperiode in de tweede helft van de 12de eeuw.

- Ridders zijn vrije aristocraten in dienst van de koning, of ondergeschikte edelen (*ministriales*) die (in het kader van de feodale machtshiërarchie) lenen verwierven en in ruil daarvoor trouw en politieke onderdanigheid verzekerden.
- Onder impuls van de kruistochten neemt het ridderideaal vaste vorm aan: op het einde van de twaalfde eeuw stelt men een toenemende verfijning van zeden en gewoonten vast.
- De taak van de aristocratie wordt geformuleerd als een sociaal en spiritueel-christelijk ideaal.
- Inspiratiebron voor de hofcultuur in heel Europa is Zuid-Frankrijk (Provence, Aquitanië). In de Occitaanse cultuur, die in de 11de eeuw vorm begint aan te nemen (cf. infra: troubadours), ontwikkelt zich het ridderideaal en zal zich (in de loop van de 12de eeuw) snel uitbreiden en zijn stempel drukken op het culturele leven in heel Europa.

1.4. Opkomst stadscultuur

Reeds in de 11de, maar vooral in de 12de en 13de eeuw groeit de macht en de aantrekkingskracht van de steden (economische groei, demografische groei). De stedelijke burgerij brengt de eerste vormen van kapitalisme voort (cf. de handel tussen de Hanzesteden, de opkomst van het bankwezen in de 12de en 13de eeuw) en biedt daardoor een voedingsbodem voor culturele ontwikkelingen.

De stadscultuur zorgt voor het ontstaan van een meer heterogene sociale wereld (stedelijke groeperingen passen niet in het strakke schema van de feodale samenleving), maar ook voor een cultuur die deels afwijkt van de hoofdstroom van de middeleeuwse cultuur. In de producten van de stadscultuur is er meer aandacht voor het alledaagse sociale leven en voor minder verheven ('volkse') ervaringen.

De opkomst van de burgerlijke stadscultuur is echter een geleidelijk proces. Pas in de 18de eeuw schuift de burgerlijke cultuur van de periferie naar het centrum van de Westerse cultuur.

2. Aristocratische literatuur

Het belangrijkste deel van de literatuur in de Hoge Middeleeuwen ontstond binnen de aristocratie of in opdracht van de aristocratie; bovendien was de thematiek door en door aristocratisch. Andere vormen van literatuur (de burgerlijke en Latijnse bijv.) wegen niet zo zwaar op de ontwikkeling van de moderne literaturen.

De aristocratische cultuur overleeft de Hoge Middeleeuwen; het ridderideaal speelt nog een belangrijke rol bij menig Bourgondische edelman (Late Middeleeuwen) en Renaissancevorst.

2.1. Kenmerken

Betekenis van de hoofse literatuur

Het begrip 'hoofs' duidt op het feit dat zowel de thematiek als het publiek van deze literatuur gesitueerd is in de hofcultuur van wereldlijke en geestelijke vorsten.

- Het vorstelijke hof was een belangrijke culturele institutie omdat de vorst en zijn omgeving fungeerden als broodheer (mecenas) en als publiek voor de kunstenaar.
- De literaire thematiek is dan ook vaak verbonden met het waardepatroon van deze klasse: de ridderroman en de liefdeslyriek sluiten aan bij het christelijke ridderideaal en de deugden van trouw, bescherming aan zwakkeren en heldenmoed. (cf. thematische kenmerken)

Een van de belangrijkste thematische aspecten is het hoofse liefdesideaal (de *courtoisie*):

“Sinds Denis van Rougemont is het gewoon dat wat sommigen de uitvinding — anderen de ontdekking (...) van de liefde noemen, althans de manier van liefhebben die onze cultuur onderscheidt van alle andere culturen ter wereld, te situeren in de twaalfde eeuw, met name in de kringen van de hoge Franse adel. Het is gewoon, maar waar.” (Georges Duby, *Edelvrouwen in de twaalfde eeuw*, 1995: 354)

Aan de basis van de *courtoisie* liggen zowel sociale als culturele factoren:

- De hoofse liefdescultus maakte het erfenissysteem uit de feodale samenleving — waardoor er een groot aantal ongehuwde aristocraten bestonden — beheersbaar, en dient dus ook een sociaal nut.
Bovendien bevestigde de cultus van de vrouw de feodale hiërarchie. (cf. thematische kenmerken)
- De *courtoisie* is te danken aan de vernieuwde aandacht voor de literatuur uit de Oudheid (cf. Ovidius' liefdesgedichten, het Griekse en Romeinse epos) en de invloed uit de verfijnde Arabische cultuur (cf. kruistochten). Beide elementen werden echter, conform de middeleeuwse eenheidscultuur, vermengd met christelijke elementen.

Overdrachtvorm: troubadours

- De hoofse literatuur ontstaat onder invloed van het mecenaat van aristocratische hoven.
- Typering

- Benaming: < *trovare*
- componisten (tekst en muziek) van minneliederen of vertellers van ridderromans
- Aanvankelijk gebruikt voor dichters uit Zuid-Frankrijk (Aquitanië, Provence; vanaf de 11de eeuw) die in de *langue d'oc* componeerden. Het fenomeen verspreidt zich over heel Europa: *trouvères* (Noord-Frankrijk, *langue d'oïl*, bijv. Chrétien de Troyes) en de *Minnesänger* (Duitsland, bv. Hendrik Van Veldeke en Walther von der Vogelweide).
- de troubadours reisden soms van hof naar hof, maar zochten meestal toch een vaste beschermheer. In sommige gevallen behoorden ze tot de aristocratie en hielden ze er een hofhouding op na. Belangrijke informatie over de troubadours, hun levensstijl en hun liefdesleven vindt men in de zogenaamde *Vida's*, biografische introducties die tijdens de opvoering ten gehore werden gebracht.
- de componist van de minneliederen noemt men *troubadour*, maar de betaalde uitvoerder is een *jongleur* (speler). Niettemin konden troubadours ook eigen werk uitvoeren en jongleurs ook componist zijn van eigen liederen. Jongleurs kenden, in tegenstelling tot de meeste troubadours, vaak een zwervend bestaan.
- troubadours kwamen uit alle sociale groepen: aanvankelijk waren zij aristocraten, daarna ook hovelingen die uit andere klassen van de bevolking (burgers, clerus, die-naars) afkomstig waren (Ventadour is zoon van een bonthandelaar); ook vrouwen waren *troubadour*.
- Enkele bekende voorbeelden: Bernard de Ventadour (Zuid-Frankrijk), Chrétien de Troyes (Noord-Frankrijk), Hendrik Van Veldeke (Nederlanden/ Duitsland) en Walther von der Vogelweide (Duitsland).

Thematische kenmerken

De thematiek van de aristocratische literatuur is verbonden met het waardepatroon van de aristocratie:

- Het ridderideaal draagt christelijke deugden uit: trouw (aan de heer of aan de vrouw), bescherming aan zwakkeren (boeren, vrouwen, kinderen) en heldenmoed (belangeloze inzet voor de christelijke beschaving). Zo is de ridderroman een verhaal over heldhaftige figuren die in al hun daden de gedragscode van de aristocratie bevestigen.
- Een van de belangrijkste expressies van de aristocratische waarden is het hoofse liefdesideaal (de *courtoisie*). De vrouw wordt niet voorgesteld in een ondergeschikte positie, maar integendeel geïdealiseerd. Dit ideaal heeft verschillende componenten.
 - Religieuze component: de vrouw wordt geïdealiseerd. Enerzijds neemt de vrouw de positie in van 'heilige', anderzijds is de hoofse liefde tussen man en vrouw een sublimatie van de alledaagse liefde. In tegenstelling tot de erotiek in de burgerlijke literatuur krijgt de aardse liefde een spiritueel karakter. (liefde voor de vrouw = liefde tot God)
 - Politieke (feodale) component: het eerbetoon van de vazal aan de "vrouwe" staat symbool voor de trouw aan de heer. Bovendien past de cultus van de liefde in de

opdracht van de ridder. In de riddercultuur is het immers een essentiële sociale taak de vrouw onvoorwaardelijk te beschermen.

- Affectieve component: emoties die binnen het strenge maatschappelijke bestel van de Middeleeuwen geen kans krijgen, worden beleefd in de culturele sfeer.
- De alledaagse praktijk toont echter dat de vrouw in de Hoog-middeleeuwse cultuur nog steeds een ondergeschikte positie bekleedde.

2.2. De hoofse ridderroman (11de - 13de eeuw)

De ridderroman is in oorsprong een Noordfranse en Angelsaksische literaire vorm die sterke invloed onderging van de Zuidfranse *troubadours* (cf. troubadourslyriek). Zulke romans zijn *epen* (heldenverhalen) en werden geschreven in de volkstaal.

Thematiek

Hoewel de thematiek van de minnellyriek ook in ridderromans een prominente plaats inneemt, ligt de nadruk vooral op de beschrijving van avontuurlijke heldendaden. De plot draait doorgaans om de beproevingen die de held moet ondergaan en die hem in staat stellen zijn aristocratische identiteit ten toon te spreiden en te bevestigen.

Men onderscheidt drie vormen van ridderromans naargelang van de thematiek en het hoofdpersonage (de held):

Klassieke ridderroman

Helden uit de klassieke Oudheid. Ontstond in Frankrijk en beïnvloedde vervolgens de andere Europese taalgebieden.

Roman d'Aeneas

Hendrik van Veldeke, *Eneide* (ca. 1185)

Britse ridderroman:

Helden uit de Britse cultuursfeer. Het decor is vaak de Keltische of Oudgermaanse samenleving. Het bekendst zijn de zgn. Arthurromans (ridders van de Ronde Tafel: Lancelot, Iwein, Parcifal, etc...)

Chrétien de Troyes (1135-1183), epische cyclus van Arthurromans

Sir Gawain and the Green Knight

Wolfram von Eschenbach, *Parcifal* (1200-1210)

Gottfried von Strassburg, *Tristan* (ca. 1210).

Oosterse ridderroman:

Vloeit voort uit de culturele invloed uit het Midden-Oosten (cf. kruistochten); sterke nadruk op de hoofse liefde.

Floire et Blancheflor (ca. 1150: Ned. versie, *Floris ende Blancefloer*)

2.3. Troubadourslyriek of hoofse minnellyriek

In oorsprong Zuid-Frans genre dat ontstond in de tweede helft van de 11de eeuw en dat zich in de loop van de 12de en 13de eeuw verspreidde over de Westerse cultuur. Vanaf 1250 is het genre over zijn hoogtepunt heen.

Minnellyriek werd gedicht in de volkstaal (langue d'oc, langue d'oïl, middelhoogduits, Toscaans) en geldt als wegbereider van de renaissanceliteratuur. Via de (late) Italiaanse variant — de *dolce stil nuovo* van Dante — beïnvloedde de troubadourslyriek Petrarca.

Kenmerken: cf. supra

2.4. Dierenverhalen

Dierenverhalen vindt men aanvankelijk vooral in Frankrijk en Vlaanderen (12de en 13de eeuw). Zij vinden inspiratie in de fabels uit de oudheid (cf. Griekse fabels van Aesopus: Ysopet en Esopet) en Zuid-Oostazische fabels die door de kruistochten weer werden ontdekt. De thematiek van dierenverhalen is meestal satirisch: de menselijke ondeugden worden allegorisch geprojecteerd op dierlijke eigenschappen.

Dierenverhalen vindt men aanvankelijk terug in de hoofse kringen en ze bevestigen, zoals de andere vormen van hoofse literatuur, de aristocratische gedragscode en de feodale machts-hiërarchie. Niettemin zijn deze verhalen vaak een scherpe satire op (kwali)jke uitwassen van) de feodale samenleving.

Een van de eerste teksten is *Ysengrimus* (ca. 1150) van magister Nivardus uit Gent.

- Twaalf Latijnse verhalen over allegorische dierenfiguren, voornamelijk de wolf Isengrinus die steeds opnieuw in de luren wordt gelegd door de sluwe vos Renardus.

In de volkstaal verschenen in Frankrijk, tussen 1170 en 1205, verschillende versies van *Le Roman de Renart*.

- 27 onafhankelijke fragmenten (branches) waaronder Branche "*Le Plaid*"

- Deze branche was inspiratiebron voor het Vlaamse dierenepos *Van den Vos Reynaerde* (ca. 1257-1271)

- Duitse variant: *Reinhart Fuchs*.

3. Burgerlijke literatuur

3.1. Vagantenlyriek (late 11de, 12de en 13de eeuw)

Overwegend in het Latijn geschreven, maar deels ook in de volkstaal (vroegmiddelhoogduits) gedichte liederen over liefde en wereldse genoegens.

De auteurs — vaganten genoemd — bleven anoniem of zijn enkel bekend onder een pseudoniem (bijv. de archipoeta van de *Carmina Burana*).

Van de vagantenliederen zijn enkel de *Carmina Burana* overgeleverd (manuscripten die ca. 1230 in de Abdij van Benediktbeuren werden opgetekend).

Vaganten

- < Lat. *vagari* (rondzwerven)
- Marginale kunstenaars: rondtrekkende scholasten, studenten, uitgetreden geestelijken die zich aan de rand van de samenleving bevonden en van stad tot stad trokken (in het bijzonder naar de universiteitssteden in Frankrijk en Noord-Italië). Soms gaat het om aan lager wal geraakte individuen.
- Zij combineren een grote culturele bagage (lectuur van Latijnse klassieken) met een hedonistische levensstijl. Dat laatste staat in scherp contrast met de ascetische idealen van de kerkelijke hervormingsbeweging van Cluny, met de courtoisie en met het ridderideaal.

Genres

- Drink- en dansliederen (bijv. *In Taberna*). Door het overvloedig gebruik van hedonistische motieven (liefde, wijn, gokspel) worden vagantenliederen vaak goliardenlyriek genoemd (< Lat. *Gulla*, of *Goliath*)
- Hekeldichten (tegen adel en clerus): o.a. parodie op de eucharistie
- Natuurpoëzie
- Liefdesliederen
- Klaagliederen (bijv. *Fortuna imperatrix mundi*: motief van de onbarmhartige Fortuna (noodlotsmotief) en dodendansmotief (in de dood is iedereen gelijk))

3.2. *Burgerlijk kortproza*

Boerden

- korte verhalen (anekdotes) die een komisch effect beogen (vaak met behulp van scatologische en seksuele grappen)
- verwant met het volkse theatergenre van de kluchten; ook verwant met de exempelen (die een expliciete, maatschappijbevestigende zedenles bevatten; zij refereren aan 'voorbeeldig' gedrag)
- satire (soms grof en boertig) op clerus en burgerij
- erotische thematiek: huwelijksleven, overspel, ontuchtige priesters, ...

Fabliaux

Genre dat verwant is met de boerden (satirisch, erotisch getint), maar verfijnder van vorm en inhoud.

- Formeel: volgt een lyrisch schema (octosyllabische, paarsgewijs rijmende verzen)
- Inhoud: erotische en sensuele connotaties zijn subtieler aangebracht.
- Dit genre inspireerde Boccaccio (cf. infra).